

XXI.

Beslaglæggelse af et Skrift mod de gudelige Forsamlinger 1733.

Ved *H. F. Rørdam*.

I Enevældens første Tid skete det ikke saa sjældent, at Skrifter trykte udenlands, der ansaas for farlige i politisk eller religiøs Henseende, blev konfiskerede hos de Boghandlere, som indførte dem. Under særlige Omstændigheder, navnlig naar slige Skrifter indeholdt Injurier mod ansete Personer, eller naar deres Indhold ansaas for i høj Grad samfundsfarligt, bleve Skrifterne ifølge kongelig Befaling offentlig opbrændte af Bøddelen. Som Exempler kan nævnes Johannes Lysers Forsvar for Polygamiet, der 1677 blev brændt af Bøddelen, og en Straf 1000 Rdl. paalagt enhver, der dulgte noget Exemplar af Bogen¹). Da Professor Christian Thomasius i Halle 1690 i sine »Monathliche Unterredungen« havde gjort sig noget lystig over den ved det danske Hof højt anskrevne Prof. H. G. Masius's Forsøg paa at give den absolute Kongemagt en guddommelig Oprindelse, udvirkede Masius kgl. Befaling

¹) Pontoppidan, Annal, IV, 587, Kh. Saml. 3. R., I., 231 f., D. biogr. Lex. X., 536—7.

om, at hans Modstanders Skrift skulde brændes af Bøddelen¹⁾. Samme Skjæbne ramte 1699 et Skrift, hvorved en fransk Kaptajn havde gjort Antoine de Bois-Clair, fransk Hofprædikant i Kjøbenhavn, latterlig²⁾. — Hvorledes det gik med Skriftet »Lutherus ante Lutheranismum« 1706, er fortalt foran, S. 95 ff. og 138 ff. samt Kh. Saml. 3. R., I, 232. Kun er der ikke der bemærket, at det var Hofprædikant F. J. Lützens, der havde henledet Regjeringens Opmærksomhed paa dette farlige Skrift, som det ses af hans i Zwergs Sjæl. Cleresie, S. 756, meddelte Brev til Frederik IV.

Her skal nu et Skrift omtales, der vistnok kun er lidet kjendt, men som ogsaa havde den Skjæbne at blive beslaglagt. Dets Titel er:

O. V. Wohlgegründete Antwort auf die Anfrage Eines gewissen Fürstl. Raths die Pietistischen Conventicula in Copennagen betreffend und von demselbigen andern zu guter Nachricht zum Druck befördert. 1732.

Skriftet udgjør et tæt trykt Ark i Kvart uden Trykkested. Om O. V. er Forfatternavnets Begyndelsesbogstaver, maa vi lade staa hen. Vi kunne i ethvert Tilfælde ikke paavise, hvem det er. Medens Forf. kjender de for Hertugdømmerne udstedte Forordninger angaaende Konventikelvæsenet, er han ganske fremmed for Forholdene i Kjøbenhavn. Mænd som Ewald og Rhon ere ham ubekjendte, og om Bluhme ytrer han, at hvis det er den Mand, som tidligere var Præst i Rensborg, saa har Forf. hørt af rejsende, at han allerede der var mistænkt for Pietisme, og at han havde ladet sin Søn studere i Jena, hvor han havde holdt sig til Buddeus og Walch, saa det ikke var saa underligt, om Faderen havde bivaanet Konventiklerne i Kjøbenhavn.

Der existerer to Udgaver af Skriftet; i den ene af dem (vistnok den første) ere alle forekommende Navne trykte fuldt ud, i den anden ere de kun betegnede med

¹⁾ Pontoppidan, anf. Skr. IV, 645., D. biogr. Lex. XI, 180—1.

²⁾ Pontoppidan, anf. Skr. IV., 672., D. biogr. Lex. II, 473.

Begyndelsesbogstaverne. Begge Udgaver findes i Universitetsbiblioteket.

Skriftet fremtræder som en Besvarelse af det Spørgsmaal, en os ubekjendt »fyrstelig Raad« havde forelagt Forfatteren, om hvad man skulde dømme om den foran S. 281 ff. meddelte Korrespondance fra Kjøbenhavn til Hamburg. gel. Zeitung angaaende Opløb, hvortil de gudelige Forsamlinger havde givet Anledning. Under 13 Punkter gennemhegler Forf. nu den nævnte Beretning og giver en Kommentar til den, der udlægger alt, hvad Pietisterne foretog, til det værste. Han ender med det Ønske: »Gud afværge det onde pietistiske Uvæsen med sin almægtige Haand.«

Da Forfatteren, som ovenfor er bemærket, ikke af egen Erfaring kjender noget til kjøbenhavnske Forhold, har Skriftet for saa vidt ingen særlig historisk Betydning for os. Det har kun faaet en saadan derved, at man i herværende Regjering kredse mente, at der var Anledning til at drage den Boghandler til Ansvar, som havde forhandlet Skriftet i Kjøbenhavn. Om Sagens Gang har vi fundet følgende:

Den første Antydning om, at Skriftet havde vakt Opmærksomhed, findes i et samtidigt hamburgsk Tidsskrift, »Nieder-Sächsische Nachrichten von Gelehrten neuen Sachen auf das Jahr MDCCXXXII«, hvor det S. 419 hedder:

»Gegen das pietistische Unwesen ist eine Schrift ans Licht getreten (Titelen anføres som foran). Es sind darin die vornehmsten Punkte eines in gewissen Berichten eingeschalteten Briefs, in dem die Partheyligkeit hinten und vorn hervorguckt, beantwortet, und gezeigt worden, was die Pietistischen Conventicula vor Unheil und Schaden nach sie ziehen, und was es eigentlich damit vor Bewandniss habe. Es ist diese Schrift zwar kurz, aber sehr gründlich abgefasst, und verdient absonderlich deswegen gelesen zu werden, nachdem die Zinzendorfer sich nicht bloss in Herrnhut einschrencken (!), sondern herumgehen und suchen ihre Secte zu vermehren.«

Saa længe Skriftet ikke var kommet til Kjøbenhavn, var der imidlertid ikke Anledning for Regjeringen her til at træffe Forholdsregler mod dets Udbredelse, Men da det blev bekjendt, at en Boghandler holdt det tilfals, opfordrede Gehejmeraad C. A. v. Plessen Politimester Erik Torm til at tage sig af Sagen. I en Skrivelse, dat. Kjøbenhavn 1. Febr. 1733, giver Torm følgende Oplysninger:

Efter Deres Excellences naadige Ordre at give Efterretning, hvad jeg havde mig foretaget angaaende de her i Staden udbredte, trykte og saakaldede »Wohlgegründete Antwort auf die Anfrage eines gewissen fürstl: Raths die Pietistischen Conventicula in Copenhagen betreffend«, da haver jeg, saasnart samme mig forekom, søgt der efter i Bogladerne, hvor jeg for ungefær en 12 Dagers Tid bekom 2de Exemplarer fra Boghandler Losius paa Børsen, hvorpaa jeg lod hannem kalde til mig og adspurgte, hvorfra han samme havde erholdet; bekom dette til Svar, at 2de Exemplarer in Aug. var tilsendt med Posten, hvorudi de Personers Navne, som nu ikkun med Bogstaver ere anførte, da med fulde Navne stode. Derefter blev hannem først i afvigte Maaned atter 25 Exemplarer tilskikket, hvilke han offentlig havde solgt, formenende dermed ikke at have forset sig; vidste ikke, fra hvem de hannem vare sendte, hvilket han foregiver med Ed at kunne bekræfte. Jeg derimod paa det skarpeste foreholdte hannem ikke uden Tilladelse at burde sælge, langt mindre falholde, forinden han samme for Hans Kongl: Maj:ts høje Conseille, Biskoppen eller mig havde fremvist og derpaa erholdt Tilladelse, efterdi jeg holdt samme for at være Pasquiller. Og som bemeldte Boghandler forment, det (o: at) en Del her vare eftertrykte, lod jeg i Tirsdags alle Boghandlerne og Bogtrykkerne kalde for at undersøge sligt, og da de alle havde beset forelagte Exemplar, bleve de tilspurgt, om nogen af dem havde eftertrykt dette Skrift, hvilket alle benægtede, men forment, det i Hamborg eller Lybæk at

være trykt, og havde ingen haft samme uden Losius alene. Bogtrykker Rotmer sagde Losius under Øjnene, at han in Aug: eller Sep: havde begært samme af hannem trykt, da han foreviste de 2de første Exemplarer, som han ikke vilde imodtage eller eftertrykke.

Politens Administration af 22. Okt: 1701 dens 1ste Cap: 1ste Art: befaler mig i dens Slutning, med forargelige Bøger imod Religionen og Regeringen som og imod gode Sæder at have Indseende. I den Anledning haver jeg mundtlig anmeldt denne Passagie for en Del af Politicollegii Herrer samme Tirsdag (som min foresatte Øvrighed) med Raadførelse, hvad derudi skulde foretages. Derom blev mig spurgt, om nogen anklagede samme Skrift, hvortil blev svaret: endnu ikke; og formenede da nogle, at det imidlertid kunde bero, saasom de fornærmede vel besværgede sig derover, da Sagen maatte imod Losius paatales.

Indstillendes derfor underdanigst til Deres Excellences høje Ordre, om jeg denne Sag (uden nogens Klage) imod bemeldte Boghandler skal foretage til Paakendelse. Udi hvilken underdanigste Ervartning jeg etc.¹⁾.

Efter Tidsordenen kommer derpaa følgende egenhændige kongelige Skrivelse til en af Ministrene, vel snarest Geh. Raad Iver Rosencrantz²⁾.

Die Order an dem Polizeymeister Torm haben wir gelesen, wie auch die darbey gelegte gedruckte Schrift. Die Order finden wir gantz guth aufgesetzt, nur deucht uns, es soll noch dabey gesetzt werden, dass das Polizeygericht soll sprechen nach dem Gesetz, wie die Schrift zu tractiren

¹⁾ Rigsarkivet, Indlæg til følgende kgl. Reskript (Sjæll. Missiver 1733, Nr. 36).

²⁾ Orig. i Ledreborgske Saml. 398 Fol.

sey, den dass selbige nur bloss sol confiscirt werden, deucht uns zu gelinde zu seyn.

Friederichsberg d. 9ten Febr. a. 1733.

Christian R.

Den Ordre til Politimesteren, hvortil Kongen hentyder, blev dog først endelig udfærdiget nogle Dage senere, efter at have været underkastet en ret karakteristisk Behandling i Conseilet, som følgende i »Sjællandske Missiver« 1733, Nr. 36, indførte Skrivelse viser:

Til Politimester og Borgemester Erich Torm anlangende ved Politifiscalen for Ober-Politi-Retten at lade tiltale en Boghandler paa Børsen her i Staden, navnlig Losius, som skal have ladet her debitere et trykt tysk Skrift om de saakaldede pietistiske Conventiculis med videre. Dat. Frederiksberg Slot d. 12. Febr. 1733.

Chr. VI etc. Eftersom Vi af en din til Os elskelig Hr. Carl Adolph von Plessen til Førsløv, Kastrup, Gunderslevholm, Harrested, Saltø og Dronninglund, Ridder, Vores Gehejme-Raad i Vores Gehejme-Conseil saa og Ober-Kammerherre, paa hans Ordre, under den 1ste Februarii sidstafviget indgivne Rapport have fornummet, at du hos en Boghandler paa Børsen i Vores Kongelig Residentsstad Kjøbenhavn, navnlig Lossius, haver funden 2de Exemplarier af et trykt og i bemeldte Kjøbenhavn divulgaret Skrift, kaldet Wohlgegründete Antwort auf die Anfrage eines gewissen fürstl: Raths die Pietistischen Conventicula in Copenhagen betreffend, saa er nu hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at du lader bemeldte Boghandler Lossius som skal have ladet debitere forskrevne om de saakaldede Pietistiske Conventiculis udkomne tyske Skrift, hvoraf dig herhos et trykt Exemplar tilsendes, ved Politi-Fiscalen for Ober-Politi-Retten tiltale, paa det fornævnte Losius der for Retten kunde blive tilholdt enten at skaffe Hjemmel til dette Skrift eller sin Uskyldighed med Ed at bekræfte, saa

og at Dom over ham kunde blive hændet til vedbørlig Undgældelse, fordi han herudinden ikke har holdt sig Lovens Bydende efterrettelig, [da vi ogsaa derhos allernaadigst ville, at merbemeldte Ober-Politi-Ret efter Vores Lov skal kende og dømme paa Skriftet i sig selv, hvorledes samme bør anses og det dermed skal forholdes]. Befalendes etc.

I den som Koncept fungerende kasserede Original har i Stedet for det indklamrede Stykke først staaet en anden Slutning, der nu er overstreget og udfor hvilken er skrevet: »Dette insignerede er udslettet efter det kongl. Gehejme-Conseils Ordre.«

Det overstregede Stykke lyder saaledes:

»Men hvad Skriftet i sig selv angaar, da haver du ved en trykt Plakat at lade bekendtgøre, at merommeldte Skrift, af den Aarsag at fornemme og hæderlige Folk derudi til deres Disreputation og Beskæmmelse ved Navn er nævnte, skal være konfiskeret, og at enhver skal være pligtig de deraf i Hænde havende Exemplarier til dig strax, eller saa snart som muligt er, at lade indlevere, at ingen maa understaa sig dette Skrift i Vore Riger og Lande at lade eftertrykke eller herefter trykt at indføre, falholde, underhaanden at debitere eller hos sig at bevare, under den Straf, at hvo imod noget af alt dette ovenskrevne handler, for hvert Exemplar, hos hannem findes, skal bøde et Hundrede Rigsdaler, den ene Halvpart til Convent-Husets fattige og den anden til Angiveren, og desforuden vilkaarlig at anses, ja endog efter Sagens forefundne Beskaffenhed straffes som Vores Mandaters modtvillige Overtrædere. Derefter du dig allerunderdanigst haver at rette.«

Det ses altsaa, at Conseilet, istedenfor — som først var bestemt — selv at afgjøre Sagen, har besluttet sig til at henvise den til Overpolitirettens Dom. Det er Kongen selv, som har givet Sagen denne Vending, da det i det

hele — hvad der tjener til hans Ros — laa ham nær at henvise tvivlsomme Sager til Afgjørelse ved »Lands Lov og Ret«. Derved undgik han at beskyldes for Partiskhed, og det var ham sikkert vel bekjendt, at det var let at fremdrage gamle Lovbestemmelser om, at det var forbudt at indføre udenlands trykte theologiske Skrifter, der ikke havde været underkastede det theologiske Fakultets Prøvelse¹), et Forbud, som forøvrigt kun anvendtes, naar vedkommende Skrift gav Anledning til grundet Klage.

Enden paa Sagen blev, at Boghandler Joh. Nic. Lossius af Politi-Kollegiet idømtes en Bøde for Udbredelse af Skriftet, hvorhos de forefundne Exemplarer konfiskeredes²).

¹) Se det i Kh. Saml. 3. R. I., 235—7 meddelte kgl. Reskript af 28. Sept. 1706.

²) Bibliotheca Thottiana. Vol. V., 2, S. 509.